

Александра Мирковић*
Институт за политичке студије, Београд

КРАТКИ ОСВРТ НА ИСТОРИЈАТ МОДЕРНОГ РАЗВОЈА ИДЕЈЕ И ПРАКСЕ ГРАЂАНСКЕ НЕПОСЛУШНОСТИ**

Сажетак

Ауторка у чланку настоји да кроз тзв. друштвену историју, користећи првенствено, дакле, један историјски приступ и генетичку методу, покаже развојни пут модерне идеје и праксе грађанске непослушности. Увид у историју модерног развоја грађанске непослушности омогућава пре свега свеобухватно сагледавање генезе овог специфичног природног права грађана које је, у случају наступања одређених околности везаних за озбиљну кризу легитимности власти, истовремено и њихова природна дужност. Али, поред тога, такав увид је, како ауторка истиче, важан јер доприноси и правилном разумевању природе, значаја, улоге и сврхе овог типа ванинституционалног деловања. Наиме, спознаја демократских капацитета праксе грађанске непослушности и њеног могућег доприноса важној функцији које цивилно друштво и његови субјекти имају у процесу доношења политичких одлука и креирању јавне политике, односно у процесу ревизије и иновирања права и политике и редизајнирања друштвених и политичких институција, постаје потпуна само ако се имају у виду и неки конкретни, историјски и савремени, примери успешне примене такве праксе, који су имали тако значајне ефекте да су допринели цивилизацијским помацима у развоју појединих политичких система. Стога је, како се у тексту наводи, и у случају Србије и њене демократске консолидације,

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

тј. јачања демократских и националних капацитета њених друштвених, цивилнодруштвених и политичких институција, а у контексту савремених глобализацијских и, посебно, интеграционих процеса којима она тежи, важно не само разумети значај корективне и пројективно-иновативне функције легитимне грађанске непослушности, него и рачунати с њима.

Кључне речи: Демократија, (де)легитимизација, политичка власт, политичка облигација, грађани, грађанска непослушност, (нео)либерализам, глобализацијски и интеграциони процеси, људска и грађанска права, протестни покрети, цивилно друштво, друштвене и политичке институције, демократски и национални капацитети.

Грађанска непослушност, као одређена специфична пракса политичког деловања грађана, представља заправо типично модеран облик непослушности, који је базиран на једном концепту *sui generis*. Но, иако се ради о једној посве модерној идеји и пракси, она се ипак базира и на неким елементима ранијих, по својој сврси сличних традиција у процесима делигитимизације било саме политичке власти било њених одлука. Када је реч о баштини тих тзв. историјских облика непослушности, неспорно је да се модерни развој грађанске непослушности - и то најпре њен нововековни развој, а потом и њена доминантна савремена схватања - ослањао пре свега на наслеђе оних античких концепција „грађанске непослушности“ које су ову темељиле на разлозима правде. Поред тога, у модерни концепт и праксу грађанске непослушности инкорпорирани су делимично и елементи рано-хришћанске традиције непослушности из разлога савести; а по неким мишљењима, они баштине и поједине аспекте права на отпор тиранији, колико год то били суштински различити институти који се карактеришу и потпуно различитим историјама.¹⁾ У сваком случају, може се рећи да је до конципирања

1) Овим старијим концептима и традицијама, тј. историјским облицима непослушности грађана, посветили смо неке наше раније радове, где смо детаљно размотрили њихов развој, уз настојања да дамо њихово јасно појмовно одређење и укажемо на њихове сличности и разлике у односу на савремени концепт и праксу грађанске непослушности. О античким концепцијама „грађанске непослушности“, као и о рано-хришћанској традицији непослушности из разлога савести и на њеним темељима насталом савременом институту приговора савести, видети: Александра Мировић, „Грађанска непослушност и приговор савести: Концептуални развој и појмовно разграничење“, *Политичка ревија*, бр. 4/09, ИПС, Београд, 2009, стр. 1-26. О праву на отпор тиранији, као и о још једном специфичном институту - тзв. пружању помоћи угроженој држави, видети: Александра Мировић, „Грађанска непослушност, право на отпор тиранији и 'помоћ угроженој држави' као механизми заштите и (поновног) успостављања демократског уставног поретка“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/09, ИПС, Београд, 2009, стр. 11-44.

модерне идеје и праксе грађанске непослушности, која ће се развити у једну специфичну цивилну стратегију и посебну политичку праксу, у оном облику у којом је ми данас познајемо, могло доћи тек с општим развојем модерног друштва, након дуготрајног процеса еволуције како на практично-политичком и друштвеном, тако и на теоријском плану.

На практично-политичком плану, то је подразумевало успоста-вљање и развој модерних демократских политичких институција; на друштвеном плану, пак, то је значило развој политичке (само) свести код припадника друштва, пре свега о њиховом политичком субјективитету и о њиховим неутуђивим људским и грађанским правима. Но, када је реч о теоријском пољу, то је такође захтевало и унапређење теоријске мисли о важности процеса (де)легитимизације политичке власти и њених одлука и о самим основама легитимности, као и о природи политичке облигације грађана на послушност и њеним границама, уз нужно еволуирање оних ранијих идеја-претеча у смислу њиховог вишеаспектног редефинисања, а пре свега у правцу формулисања ненасилности као искључивог и једино прихватљивог начина деловања у примени овог средства политичке борбе и постављања демократског политичко-правног поретка као системско-институционалног оквира који се оваквом праксом не сме угрозити.

Увид у историју модерног развоја грађанске непослушности омогућава пре свега свеобухватно сагледавање генезе овог специфичног природног права грађана које је, у случају наступања одређених околности везаних за озбиљну кризу легитимности власти, истовремено и њихова природна дужност. Али, поред тога, такав увид је важан јер доприноси и правилном разумевању природе, значаја, улоге и сврхе овог типа ванинституционалног деловања. Наиме, спознаја демократских капацитета праксе грађанске непослушности и њеног могућег доприноса важној функцији које цивилно друштво и његови субјекти имају у процесу доношења политичких одлука и креирању јавне политике, односно у процесу ревизије и иновирања права и политике и редизајнирања друштвених и политичких институција, постаје потпуна само ако се имају у виду и неки конкретни, историјски и савремени, примери успешне примене такве праксе, који су имали тако значајне ефекте да су допринели, може се рећи, цивилизацијским помацама у развоју појединих политичких система. Они се огледају у свим оним случајевима: од укидања установе ропства и, касније, расне

дискриминације у америчком политичком систему; потом, укидања британског колонијалног система власти у Индији; те укидања опште војне обавезе у Великој Британији; преко слабљења комунистичких режима и рушења неких посткомунистичких ауторитарних режима; па све до најновијих настојања антиглобалистичких и других нових друштвених покрета да се применом таквог стратегијског протестног деловања утиче на савремене националне, транснационалне и наднационалне центре моћи како би се спровеле одговарајуће реформе, пре свега у погледу постојећег (неолибералног) облика капиталистичког система.²⁾ Све ово, наиме, говори у прилог томе да је и у случају Србије и њене демократске консолидације, тј. јачања демократских и националних капацитета њених друштвених, цивилно-друштвених и политичких институција, а у контексту савремених глобализацијских и, посебно, интеграционих процеса којима она тежи, важно не само разумети значај корективне и пројективно-иновативне функције легитимне грађанске непослушности, него и рачунати с њима.

Теоријски и емпиријски услови за развој модерне идеје и праксе грађанске непослушности стекли су се, дакле, тек у новом веку, када је дошло до конституисања демократских уставних држава и ревитализовања и даљег развоја демократске теорије, али и развоја грађанске политичке свести. По Молнару, два нужна предуслова за развој модерног концепта грађанске непослушности били су: 1. „помирење“ либерализма и демократије током XIX века, путем успостављања представничко-демократског политичког система, утемељеног на основним правима човека; и 2. превазилажење последица („слегање тектонских поремећаја“) које су проузроковале националистичке и комунистичке идеологије у XIX и XX веку, како у Европи, тако и ван ње.³⁾ Како је, међутим, Европа највише била захваћена покушајима револуционарног остварења романтичарских идеја и пројеката, на овом континенту дуго није ни постојало занимање за питање грађанске непослушности, као питање

2) Ј. Хабермас (Jürgen Habermas) је већ одавно устврдио да је систему касног капитализма инхерентна хронична криза легитимитета, указавши на сву сложеност проблема са којима се у тој својој фази оакав тип поретка сусрео на пољу легитимности (видети: Jürgen Habermas, *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu*, Naprijed, Zagreb, 1982). Но, данашње искуство показује да су временом, са развојем и глобалним ширењем неолиберализма и достизањем његовог зенита, ти проблеми постајали само још сложенији и многобројнији.

3) Александар Молнар, „Историјски развој грађанске непослушности“, у: исти аутор, *Расправа о демократској уставној држави 4: Грађанска непослушност*, Самиздат Б92, Београд, 2002, гл. XXIV, стр. 230.

једне еволутивне стратегије политичког деловања. Због тога ће до оживљавања интересовања за античко наслеђе грађанске непослушности (тзв. сократовско наслеђе) доћи управо ван европског тла, односно најпре у Америци, а потом у Африци и Азији, да би се на „старом“ континенту тој политичкој традицији придао већи значај тек после Другог светског рата.

Грађанска непослушност је на почетку свог модерног развоја још увек имала религијски контекст, пошто је иницијално била усмерена против верске дискриминације, а не „световне“ неправде, у смислу да политички (у ужем значењу те речи), социјални и међуетнички мотиви тада нису имали ни директну ни индиректну улогу у њеном спровођењу. Такође, модерни појам грађанске непослушности још дуго ће се разумевати у оном ширем смислу у коме се принципу савести, без обзира на то да ли се он заснива на религијској или некој другој приватној етици (а не уставним, тј. општеважећим или већински прихваћеним политичким принципима и, међу њима, посебно принципима људских права), придаје улога утемељујућег основа ове врсте политичког деловања грађана.

Као први пример примене модерне праксе грађанске непослушности узима се случај квекера у америчким колонијама из XVII века. Реч је о једној радикалној протестантској секти, пореклом из Енглеске, чији су припадници, попут и неких других радикалних секти, на пример менонита и анабаптиста, исповедали екстремни пацифизам, изражен у ставу да се не треба одупирати злу. Они, међутим, за разлику од других, не само да су дозвољавали већ су, штавише, и заговарали ненасилни отпор злу. Према квекерима је, од самог њиховог доласка у америчке колоније средином XVII века, због њихових верских уверења, спровођена религијска дискриминација, која је ишла све до изопштавања њихових комуна из живота колонија. Дакле, поред тога што нису могли да исповедају своју веру јавно, они су били принуђени и да потпуно изоловано живе. Чак је и становницима неких оближњих колонија била уведена забрана пружања гостопримства квекерима.⁴⁾ То је довело до

4) То је био случај у Новој Низоземској, где су низоземске колонијалне власти, средином XVII века, издале прокламацију којом је била предвиђена новчана казна за сваког ко угости квекера, при чему је требало да пола износа од казне иде потказивачу. Али, на то нису пристали становници града Флушинга, енглески протестанти који су такође били верски дискриминисани забраном држења јавних обреда, те су испољавали солидарност са квекерима који су били у још гореј позицији у односу на њих, јер су ови били дискриминисани и изопштавањем од колонијалних власти. Стога су, и поред прогона и затварања, ти енглески протестанти наставили да пружају, и то јавно и демонстративно, гостопримство квекерима, спроводећи на тај начин грађанску непослушност. Овај

њиховог организованог, али ненасилног супротстављања таквим репресивним мерама и дискриминаторним одлукама власти, у виду протестних маршева (познат је мирољубив протестни марш који су квекери организовали 1657. године у Масачусетсу, због уредбе о забрани и кажњивости њиховог угошћавања и помагања њима, а у који су кренули са Род Ајленда), подношења петиција како наме-сничкој, тако и централној власти у метрополи, директног отказивања послушности позитивноправним актима којима је подржавана таква дискриминација према њима и др. И поред прогона, све док нису, уз помоћ енглеске круне (краља Чарлса II), постигли свој циљ – укидање верске дискриминације, квекери су у Масачусетсу наставили да примењују грађанску непослушност, легитимишући тај свој ненасилни отпор „хришћанском идејом о једнакости свих људи као Божјих створења“.⁵⁾ Тако је ово био и први нововековни случај грађанске непослушности који је успешно окончан.⁶⁾

Значајан допринос уобличавању модерног концепта грађанске непослушности даће, такође, и широк и доста снажан Покрет против ропства у Сједињеним Америчким Државама, који је спроводио разне акције непослушности све до потпуног укидања ове установе у тој земљи 1865. године. Неки од његових познатих чланова постали су и велики „гласови“ Америке, попут на пример Фредерика Дагласа (Frederick Douglass) који је, успевши да се избави из ропства, био најпре вођа овог покрета, а касније, и поред свог афро-америчког порекла, један од еминентних званичника Сједињених Држава.⁷⁾

случај отказивања послушности колонијалним властима због квекера посебно издваја А. Молнар, у: *Ibid.*, стр. 232-3.

- 5) Ивана Спасић, „Грађанска непослушност“, у: Предраг Крстић (ур.), *Критички појмовник цивилног друштва* (II), Група 484, Београд, 2004, стр. 45.
- 6) „... 1665. године Врховни суд Масачусетса донео је одлуку да се у овој колонији квекери могу слободно настањивати, кретати и привређивати“ (према: А. Молнар, „Историјски развој грађанске непослушности“, *op. cit.*, стр. 233).
- 7) Фредерик Даглас (1817-1895) је био одбегли роб, који је снажно устао против тадашњег америчког робовласничког система, постао издавач аболиционистичких новина и вођа тог покрета, да би потом био и први у историји амерички црнац који је на партијској конвенцији (републиканца) ушао у номинацију за председничког кандидата САД (иначе, први црнац који се и кандидовао за америчког председника био је Џ. Џексон / Jesse Jackson/) и, коначно, био постављен за америчког амбасадора на Хаитију. Стандардна тумачења његових ставова, по питању начина борбе против ропства, гласе да је он првобитно одбијао употребу насиља, али да је под утицајем Џона Брауна, слободног грађанина америчког Севера који ће са неколицином присталица покушати да спроведе оружану побуну, ипак променио мишљење касних 40-их година XIX века и прихватио насиље као инструмент друштвене промене (о томе видети: Leslie Friedman Goldstein, “Violence as an instrument for social change: The views of Frederick Douglass”, *The Journal of Negro History*, Vol. 61, No. 1, 1976, стр. 61-72; интернет: www.jstor.org/pss/3031533).

За историјат грађанске непослушности веома је значајан и случај „подземне железнице“ из средине XIX века. То је била једна тајна сарадничка мрежа коју су основали северњачки аболиционисти ради пружања помоћи робовима с Југа у њиховом ослобађању. Но, према савременом концепту и његовим ригидним условима за могућност квалификовања неког чина отказивања послушности као грађанске непослушности, овај историјски случај одупирања властима, с таквим својим обележјима као што су: директност чина непослушности (непосредно кршење Закона о одбеглим робовима), тајност и избегавање санкција, излази из оквира грађанске непослушности.⁸⁾

У исто време, пре Грађанског рата, у Сједињеним Државама ће се појавити и прва теоретизација грађанске непослушности, у модерном значењу тог појма. Њу је дао Хенри Дејвид Торо (Henry David Thoreau) и, премда је она код њега још увек обележена једним традиционалним схватањем, он ће постати због тога веома славан, мада тек много година после своје смрти.

Ова техника политичке борбе, до тада искључиво тековина западне цивилизације, на прелазу из XIX у XX век постаће прекупација Гандија (M. K. Gandhi), тог „малог смеђег човека“ (Мартин Лутер Кинг /Martin Luther King Jr./), а заправо будућег индијског великана, који ће стећи и статус „фигуре која вероватно најживље оличава идеју грађанске непослушности“.⁹⁾ Управо те историјске концепције које су кроз своје политичко учење и деловање развили Торо, Ганди и Кинг, имале су велики значај за развој савременог појма и праксе грађанске непослушности. Стога, њихова имена и данас представљају синониме за ову врсту политичке праксе. Поред тога, оно што је још заједничко за ове личности и њихова концепирања и спровођења отказивања грађанске послушности, јесте борба против расне дискриминације.

Гандијева стратегија ненасилног отпора, која се показала као веома успешна у борби за ослобођење Индије од британске колонијалне власти, имала је великог одјека и на Западу, и то, парадоксално, пре свега у самој Великој Британији. Британски пацифисти,

8) О критици доминантних савремених схватања грађанске непослушности, која се записују - како се углавном сматра - на тзв. Ролс-Хабермасовој концепцији, а заправо на оном догматском и веома крутом концепту самог Џона Ролса (John Rawls), као и о једном покушају њиховог редефинисања, више видети у: Александра Мирковић, *Оглед о грађанској непослушности*, Службени гласник, Институт за политичке студије, Београд, 2011.

9) Ивана Спасић, „Грађанска непослушност“, *op. cit.*, стр. 47.

прибегавајући примени ове стратегије у својим антинуклеарним и антиратним протестима још крајем четрдесетих година XX века, допринели су да после Другог светског рата грађанска непослушност постане све раширенија пракса и у Европи. Председавајући Комисијом за ненасиље, коју је 1949. године основала Унија мировног завета, пацифистичка организација која је пропагирала избегавање војне обавезе, Рој Вокер (Roy Walker) је настојао да Гандијево учење и искуство индијског покрета (ненасилног) отпора примени у деловању британских пацифиста. Тако је ова комисија јануара 1952. године организовала испред британског Министарства одбране први протест седењем, који је био назван „Операција Ганди“.¹⁰⁾ И поред неуспеха ове и других акција непослушности, борбе британских пацифиста ће у другој половини педесетих година добити на свом интензитету и радикализацији. Најпре је, од 1958. године, Комитет за директну акцију (против атомског оружја) организовао тзв. ускршње маршеве центром Лондона, а како је то изазивало оштре реакције британских власти, са хапшењем и затварањем учесника, овај Комитет је отпочео сарадњу са Кампањом за нуклеарно разоружање, на чијем је челу био Берtrand Расл (Bertrand Russel), тада већ активистички искусан пацифиста. Ове организације ће заједно основати „Комитет 100“, који је требало да буде састављен од сто угледних људи који би преузели организовање свих будућих акција, као и одговорност за њих. Но, после тзв. Битке на Трафалгар скверу, до које је дошло у септембру 1961. године услед организовања протестног марша и демонстрација седењем, и поред владине забране окупљања, када су ухапшени бројни активисти и чланови Комитета, међу којима је био и сам Расл, британски пацифисти су претрпели и дефинитиван пораз. Како каже Молнар: „... резултати су били далеко од оних које је Ганди постигао у Индији. Било је очигледно да метод ненасиља није чаробни штапић који остварује сваки замисливи циљ.“¹¹⁾ Овај аутор, међутим, истиче да се ипак једно велико цивилизацијско достигнуће, какво је било укидање опште војне обавезе 1961. године у Великој Британији, може сматрати индиректном последицом тих пацифистичких акција ненасилног отпора и духовне климе која се тим путем ових година обликовала.

10) О овој и другим акцијама ненасилног отпора које су спроводили британски пацифисти педесетих година XX века, видети: А. Молнар, „Историјски развој грађанске непослушности“, *op. cit.*, стр. 254-6; исто и: И. Спасић, „Грађанска непослушност“, *op. cit.*, стр. 52.

11) А. Молнар, „Историјски развој грађанске непослушности“, *op. cit.*, стр. 255.

Истовремено, током педесетих и шездесетих година XX века, али опет на другој страни Атлантика, у Сједињеним Државама, све је више на значају добијао Покрет за грађанска права америчких црнаца, а посебно од доласка Мартина Лутера Кинга на његово чело. Кингове идеје, његова тактика отказивања послушности, те њихова примена у борби против америчких сегрегационистичких прописа, пресудно ће утицати на уобличавање савремених концепција грађанке непослушности.

Такође, у другој половини шездесетих година у САД, пракса грађанске непослушности налази своју примену и у протестним активностима Покрета против Вијетнамског рата. Уставност овог рата, који су САД водиле од 1964. до 1972. године, као и његова међународноправна легалност, довођена је у питање. Чувен је случај браће Беригана (Daniel и Philip Berrigan), католичких свештеника, који су настојали, пак, да легитимност својих чинова¹²⁾, предузетих ради одупирања ратној политици америчких власти, обезбеде позивањем на Божји закон. Тиме су они, заправо, опет оживели религијску етику и на њој заснован приговор савести као основ непослушности. На суђењу које је уследило због предузете противзаконите акције, један од њихових саучесника је изјавио: „Циљ је био да се следи виши закон који сви ми имамо као људска бића, и као Американци, и као било шта друго што држимо да смо – хуманисти, хришћани, Јевреји, будисти – или да нисмо.“¹³⁾

Грађанска непослушност је спровођена и у оквиру студентских протеста у западним друштвима, који су своју кулминацију доживели „чувене“ 1968. године. Они су били превасходно усмерени против ауторитарно-хијерархијске структуре универзитета, али и против доминантне потрошачке културе својих друштава, за

12) Браћа Бериган су 1967. године предводили групу истомишљеника која је просула крв на досијее војних обвезника у Балтимору, а наредне, 1968. године су отели досијее из војног одсека у Катонвилу (Мериленд), да би их потом и јавно спалили пред новинарима и телевизијским камерама. Према савременим схватањима, овим чиновима Беригана може се, из више разлога, а пре свега због употребе насиља, оспорити карактер грађанске непослушности. Но, има и оних који су у расправама по том питању истакли другачије мишљење, попут нпр. Хабермаса, који је 80-тих готово предвидео данашње тенденције, рекавши: „Вероватно ћемо са већим саморазумевањем сутра него данас у ову традицију (грађанске непослушности – прим. А. М.) укључити браћу Бериган и све оне који су отказали грађанску послушност правоснажном уважавању свих средстава за масовно уништење“ (Jürgen Habermas, „Грађанска непослушност – тест за демократску правну државу“, *Гледишта*, тема броја: „Правна држава, људска права и владавина права“, бр. 10-12, 1989, стр. 63).

13) Позивајући се на Лејкера (Thomas Laker), овај цитат наводи А. Молнар, у: „Историјски развој грађанске непослушности“, *op. cit.*, стр. 257.

коју су увиђали да, поред конкуренције, подстиче и отуђење међу људима.

Док је у Сједињеним Америчким Државама већ почетком седамдесетих година прошлог века протестна енергија усахнула, а потенцијал друштвених покрета знатно опао (што је проузроковало њихову супституцију бројним и разноврсним, новооснованим грађанским удружењима, чиме је отпочео својеврсни, како га Молнар назива, „процес институционализације грађанских алтернатива“¹⁴⁾), да би до краја те деценије престале и саме расправе о грађанској непослушности; у Европи, а посебно у Великој Британији и Западној Немачкој, у то време, али и касније, долази до све чешћег покретања и омасовљавања разноврсних протеста: анти-нуклеарних, антиракетних или против наоружања уопште, еколошких, против атомских централа и других. При томе, стари пацифистички аргументи сада се допуњују и новим разлозима нарушавања природне околине и угрожености људске врсте, уз обилато коришћење грађанске непослушности као средства политичке борбе. То ће у европским друштвима, нарочито у Немачкој, дати импулс стручним расправама и оживљавању теоријског интереса за тему грађанске непослушности. Управо ће у Европи, односно, прецизније, на њеном Истоку, пред улазак у последњу деценију XX века и током ње, бити и дефинитивно створени емпиријски услови за даљу еволуцију концепта грађанске непослушности, будући да је у бившим социјалистичким друштвима ова пракса примењена као цивилна стратегија за спровођење демократских промена.

Штавише, можемо рећи да су данас, с обзиром на савремени, све шири и интензивнији процес глобализације, а посебно имајући у виду његове политичке, цивилнодруштвене и културне димензије, створени услови у глобалним размерама (тенденција ширења, па и наметања, одређеног, данас доминантног типа либералне демократије западног профила и, последично, успостављање све већег броја демократских поредака у свету, макар као извесних семидемократских или, пак, само псеудодемократских форми; као и глобализација „језика цивилног друштва“ /Џон Кин, John Keane/, што је резултат глобалног ширења и развоја цивилне политичке културе и раста цивилних друштава у свим крајевима света)¹⁵⁾ да

14) *Ibid.*

15) Више о овим и другим димензијама савременог процеса глобализације и њиховим последицама, видети: Александра Мировић, „Глобализација: Ризици и могућности“, у: Александра Мировић, Петар Матић, *Изазови и парадокси глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2007, стр. 11-78.

концепт грађанске непослушности постане универзално применљив, као крајње, али довољно опомињуће средство политичког деловања грађана против неправедних закона, нелегитимних одлука, политика и поступака власти, па и таквих правних и политичких система у целости. Али, није само све већа применљивост и раширеност праксе грађанске непослушности једна од последица ових глобализацијских процеса, већ је то, такође, и појава, на глобалној друштвеној сцени, нових протеста (и нових социјалних покрета који стоје иза њих, а који окупљају веома различите групације), усмерених пре свега против владајуће идеологије светских центара моћи који и пресудно утичу на смер и форму тих процеса. Реч је о антиглобалистичким покретима који, такође, у својим протестним акцијама примењују грађанску непослушност, ма колико се то порицало као могућност, због наводног одсуства лојалистичког усмерења ових покрета, односно њиховог антисистемског карактера. По нашем мишљењу, антисистемски карактер ових покрета треба тумачити првенствено као њихову усмереност против постојећег међународног система (тзв. светског поретка), и то пре свега у погледу његовог економског подсистема, а не толико као њихову усмереност против унутрашњих правних и политичких поредака развијених друштава. Друго, ови покрети нису усмерени против самих процеса глобализације као таквих, јер се њихови припадници не боре против све тешње повезаности света и, уколико није реч о оним фундаменталистичке природе, не теже верској и националној искључивости, нити остварењу некакве визије аутархичних економија и затворених локалних култура, већ су усмерени против неолибералистичке идеологије глобализма којом се намеће једна нехумана и ауторитарна форма ових процеса. Залажући се, у већини случајева, за мир, еколошку равнотежу, праведнији и солидарнији свет, ови покрети заправо теже постизању једне хуманије и демократске форме процеса глобализације. Зато је и означавање свих ових покрета као „антиглобализацијских“ погрешно, јер је, у суштини, реч о антиглобалистичким покретима.

Aleksandra Mirovic

A BRIEF REVIEW OF THE HISTORY OF MODERN DEVELOPING THE IDEA AND PRACTICE OF CIVIL DISOBEDIENCE

Summary

The author of the article tries to show throughout the so-called social history, using primarily, therefore, a historical approach and a genetic method, developmental co-

urse of modern idea and practice of civil disobedience. An insight into the history of the modern development of civil disobedience first of all provides a comprehensive consideration of the genesis of this particular natural rights of citizens, that is, in the case of the occurring certain circumstances relating to a serious crisis of the authority legitimacy, both their natural duty. But, nevertheless, as the author points out, such a view is significant as it contributes to a proper understanding of the nature, importance, role and purpose of this type of non-institutional action. Namely, the cognition of democratic capacities of the civil disobedience practice and its possible contribution to an important function that civil society and its agents have in the process of political decision-making and public policy creating, or under revision and update of the law and politics, and redesigning the social and political institutions, it becomes complete only if we bear in mind a specific, historical and contemporary examples of successful application of this practice, which have had such significant effects that have contributed to the civilizational progress in the development of certain political systems. Therefore, as the article states, in the case of Serbia too and its democratic consolidation, ie. strengthening of democratic and national capacities of its social, civil society and political institutions, and in the context of the contemporary globalization and, specifically, integration processes which it aspires, it is important not only to understand the importance of corrective and projectively innovative functions of a legitimate civil disobedience, but to count on them.

Key-words: Democracy, (de)legitimization, political authority, political obligation, citizens, civil disobedience, (neo)liberalism, globalization and integration processes, human and civic rights, protest movements, civil society, social and political institutions, democratic and national capacities.

ЛИТЕРАТУРА

- Caplan, Bryan, "Nonviolent resistance: Theory and history", *Humane Studies Review*, вол. 9, бр. 1, лето 1994; интернет: <http://www.HSR.disobedience.htm>.
- Carter, Alan, "In defence of radical disobedience", *Journal of Applied Philosophy*, Vol. 15, No. 1, 1998.
- Goldstein, Leslie Friedman, "Violence as an instrument for social change: The views of Frederick Douglass", JSTOR: *The Journal of Negro History*, Vol. 61, No. 1, 1976; интернет: www.jstor.org/pss/3031533.

- Habermas, Jürgen, „Грађанска непослушност – тест за демократску правну државу”, *Гледишта*, тема броја: „Правна држава, људска права и владавина права”, бр. 10-12, 1989.
- Habermas, Jürgen, *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu*, Naprijed, Zagreb, 1982.
- Кин, Џон, *Цивилно друштво: Старе слике, нове визије*, „Филип Вишњић”, Београд, 2003.
- King, Martin Luther, Jr., *Chaos or Community?*, Hodder and Stoughton, London, 1968.
- Мировић, Александра, „Глобализација: Ризици и могућности“, у: Александра Мировић, Петар Матић, *Изазови и парадокси глобализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
- Мировић, Александра, „Грађанска непослушност и приговор савести: Концептуални развој и појмовно разграничење“, *Политичка ревија*, бр.4/09, ИПС, Београд, 2009.
- Мировић, Александра, „Грађанска непослушност, право на отпор тиранији и ‘помоћ угрођеној држави’ као механизми заштите и (поновног) успостављања демократског уставног поретка“, *Српска политичка мисао*, бр. 4/09, ИПС, Београд, 2009.
- Мировић, Александра *Оглед о грађанској непослушности*, Службени гласник, Институт за политичке студије, Београд, 2011.
- Молнар, Александар, *Расправа о демократској уставној држави 4: Грађанска непослушност*, Самиздат Б92, Београд, 2002.
- Спасић, Ивана, „Грађанска непослушност“, у: Предраг Крстић (ур.), *Критички појмовник цивилног друштва* (II), Група 484, Београд, 2004.
- Walker, Howe Daniel, *Henry David Thoreau on the Duty of Civil Disobedience*, Clarendon Press, Oxford, 1990.
- Welchman, Jennifer, “Is ecosabotage civil disobedience”, *Philosophy and Geography*, Vol. 4, No. 1, 2001.

Resume

Theoretical and empirical conditions for the development of modern idea and practice of civil disobedience have been met only in the new century, when it came to establishment of the democratic constitutional states, and to revitalizing and further developing democratic theory, but also to the development of citizens' political consciousness. According to Molnar, two necessary preconditions for the development of the modern concept of civil disobedience were: 1. "Reconciliation" of liberalism and democracy during the nineteenth century, through the establishment of representative democratic political system, based on the fundamental rights of man; and 2. Overcoming the consequences caused by nationalist and communist ideologies

in the nineteenth and twentieth centuries, both in Europe and beyond. However, as Europe was the most affected by the attempts of the revolutionary achievements romanticist ideas and projects, on this continent was not existing for a long time interest in the question of civil disobedience, as the question of an evolutionary strategies for political action. Therefore, the revival of interest in the ancient heritage of civil disobedience (so-called the Socratic legacy) has just come out of European ground; that has been first in America and then in Africa and Asia, but to the "old" continent the political tradition is attributed greater importance only after World War II.

Numerous historical and contemporary examples of successful application of the civil disobedience practice show how its effects could be significant for the political and generally social progress or, in other words, for the developing democratic and national capacities of a society. It is indicated by the all of those cases where such a strategic, non-institutional civilian activities contribute, we can say, civilizational advances in the development of individual political systems: from the abolition of the institution of slavery and, later, racial discrimination in the political system of the U.S.A; then, the abolition of British colonial system of government in India; and the abolition of general compulsory military service in the UK; over the weakening of the communist regime and the destruction of some post-communist authoritarian regimes; until recent efforts of antiglobalist and the other new social movements that, applying such a strategy of protest actions, affect contemporary national, transnational and supranational power centers in order to implement appropriate reforms, primarily in terms of the existing (neoliberal) form of the capitalist system.

Овај рад је примљен 11. јануара 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 27. фебруара 2012. године.